

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/323190827>

Phaselis Güney Limanı

Article in PHASELIS · February 2018

DOI: 10.18367/Pha.18001

CITATIONS

4

READS

1,081

3 authors:

Yusuf Kılıç

Sinop Üniversitesi

9 PUBLICATIONS 11 CITATIONS

SEE PROFILE

Uğurcan Orhan

Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism

16 PUBLICATIONS 27 CITATIONS

SEE PROFILE

Erdogan Aslan

Selcuk University

21 PUBLICATIONS 46 CITATIONS

SEE PROFILE

PHASELIS

Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies

Issue IV (2018)

Phaselis Güney Limanı

Phaselis' South Harbor

Erdoğan ASLAN - Yusuf KILIÇ - Uğurcan ORHAN

The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the articles published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies is a peer-reviewed journal and the articles which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site (journal.phaselis.org) in the year of the journal's issue (e.g. Issue III: January-December 2017). At the end of December 2016 the year's issue is completed and Volume IV: January-December 2018 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

Citation E. Aslan, Y. Kılıç, U. Orhan, "Phaselis Güney Limanı". *Phaselis* IV (2018) 1-13.
<http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18001>

Received Date: 22.12.2017 | Acceptance Date: 18.01.2018
Online Publication Date: 13.02.2018

Editing Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Phaselis Güney Limanı

Phaselis' South Harbor

Erdoğan ASLAN* Yusuf KILIÇ** Uğurcan ORHAN***

Öz: Kıyı kentlerinin yaşam kaynağı olan antik liman alanlarındaki çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Birden fazla limanı bulunan Phaselis antik kentinde bu çalışmaların yoğunlaşması kentin öneminin anlaşılmasında temel bir gerekliliktir. Akropolisin batısında oldukça korunaklı bir demirleme alanı olan Güney Liman Alanı ve mimari yapıları bu çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Liman alanında, mendirek, iskele, kıyı yapıları ve bu yapılara ait birçok blok sualtında dağınık halde bulunmaktadır. Liman alanı güney sınırında uzanan yapay dolgu üzerinde temel seviyesinde takip edilen mendirek ile liman içerisindeki yapıların ilişkisi ve yapılan düzenlemelerin tarihlendirilmesi bu makalede cevaplanması gereken temel soru olarak ele alınmıştır. Arkaik Dönem'den Geç Antik Çağ'a kadar kullanıldığı düşünülen liman alanının evrelerinin tespiti ve tarihlendirilmesi, bu makalede yer verilen mimari kalıntıların değerlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında haritalandırma, havadan ve sualtından görüntüleme cihazları kullanılarak bu verilerin net bir şekilde belgelenmesi, kentin dış dünyaya açılan kapısı niteliğindeki liman alanını diğer örneklerle karşılaştırarak yorumlayabilmemize olanak sağlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Phaselis, Liman Mimarisi, Güney Liman, Mendirek, Sualtı, Pamphylia

Abstract: Studies in the ancient harbor areas, which are the sources of life for coastal cities, have increased in recent years. The concentration of these works in the Phaselis Ancient City, which has more than one port, is a fundamental requirement for understanding the city. South Harbor Area, which is a very sheltered anchoring area to the west of the Acropolis and architectural structure, constitutes the subject of our work. Port area, breakwater, pier, coastal structures and many blocks belonging to this structure are scattered underwater. The relationship between the breakwater which on the ground level on the artificial filling lying on the south border of the port area and the structures inside the harbor and the arrangements made in the harbor area are considered as the basic problem to be answered in this article. The determination and the dating of the phases of the harbor area thought to have been used from the Archaic to the Late Antiquity was carried out by evaluating architectural remains in this article. Within the scope of the study, the documentation of these data using mapping, aerial and underwater imaging devices allows the city to compare the port area of the gateway to the outside world with other examples.

Keywords: Phaselis, Harbour Architecture, South Harbour, Jetty, Underwater, Pamphylia

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, erdoganaslan@gmail.com

** Ph.D., Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, yusuffkilicc@gmail.com

*** MA., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, orhanugurcan@gmail.com

Bu makalenin konusunu oluşturan çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 17401021 nolu "Phaselis Antik Kenti Liman ve Sualtı Araştırmaları" başlıklı araştırma projesi kapsamında maddi ve aynı olarak desteklenmiştir.

Giriş

Mal alım ve değişimi için farklı kültürlerin bir araya geldiği limanlar¹ kültür değişimlerinin de odak noktası olarak tarihsel önem taşımaktadır. Strabon, Likya sahilinin engebeli ve geçilmesi zor olmasına rağmen son derece iyi donatılmış limanlara sahip olduğunu bildirmektedir². Gelidonya³ ve Ulu Burun'da⁴ iki gemi enkazının bulunması, Bronz Çağ'ın sonlarına doğru Likya sahili boyunca işlek bir denizciliğin varlığını belgelemektedir. Sonraki dönemlerde, İskenderiye'den gelen tahılın Likya'nın liman kentlerinden Patara'da ve Andriake'de geçici olarak depolanması için muazzam büyük tahıl depolarının (granarium'lar) yapılması tesadüf olmamalıdır⁵. Likya'dan ihraç edilen sünger, sandal, sedir⁶ ve erguvan renkli salyangozlar (*Purpureai Chelidoniae*) gibi ticari malların antikçağda oldukça ünlü olduğu bilinmektedir⁷. Ticaret ve denizciliğin gelişmesiyle iç kısımda yer alan kentler giderek değer kaybetmiş, politik merkez sahile taşınmıştır. Arkeolojik buluntuların da gösterdiği gibi Likya limanlarının önemi Hellenistik Dönem'de artmıştır⁸. Akdeniz ticareti için önemli bir noktada bulunan Likya bölgesi bu konumundan dolayı MÖ II. bin yıldan itibaren önemli bir deniz gücüne de sahip olmuştur⁹. Bölgede MÖ II. ve I. yüzyılda devam eden korsan faaliyetleri yüzünden Akdeniz ticareti huzursuz bir dönem geçirmiştir¹⁰. Kilikya ve Pamphylia'nın liman kentlerinden pek çoğu korsanlarla işbirliği yaparken Likya'da Olympos, Korykos ve Phaselis dışında hiçbir kent korsanlarla işbirliği yapmamıştır¹¹. Bütün bunlar Likya limanlarının ve denizciliğinin Akdeniz'de oynadığı önemli rolü açıkça ortaya koymaktadır. Tarih boyunca Anadolu kıyılarında görülen deniz seviyesi değişimleri ve tektonik hareketler de ayrı bir başlık olarak arkeolojik sualtı çalışmalarının gerekliliğini kanıtlamaktadır. Bu sayede elde edilen verilerin daha geniş perspektiften değerlendirilmesi mümkün olabilir.

Günümüzde Antalya İli, Tekirova İlçesi, Pamphylia Körfezi'nin batı sahilinde yer alan ve üç liman alanı¹² olan Phaselis kentinde, limanların Arkaik Dönem'den Geç Antik Çağ'a kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır¹³ (Fig. 1). Kentin denizcilik tarihinde birçok olayda adının geçmesi önemli deniz rotaları üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır¹⁴. Antik kaynaklar tarandı-

¹ Zimmermann 1992b, 168.

² Strabon (XIV. 3. 2) "1700 stadia uzunluğunda olan bu kıyı şeridi oldukça dağlıktır ve zor geçit verir; ama sık bir biçimde iyi limanlarla donatılmış ve nezih bir halk tarafından iskân edilmiştir" şeklinde aktarmaktadır.

³ Kap Gelidonya batığı asıl olarak bakır, bronz ve kalay külçeleri ve de bronz av saçması taşıyordu ve MÖ XIII. yüzyılın ikinci yarısında ya da MÖ XII. yüzyılın ilk yarısında batmıştı. Bkz. Bass 1961, 271; Bass *et al.* 1967, 1-177.

⁴ Ticari malların yanında büyük miktarda metal taşıyan gemi Gelidonya batığından yaklaşık iki yüzyıl daha erkene tarihlenebileceği düşünülmektedir. Ayrıca bk. Bass 1986, 269-296.

⁵ Balland 1981, 217; Zimmermann 1992b, 223, 225; Foss 1994, 14, 25.

⁶ Bölgede kaliteli sedirlerin yetiştiğinden bahsedilmektedir. Bkz. Plin. *nat.* XII. 132, XIII. 52-53, XVI. 137; ayrıca bk. Magie 1950, 518, 1372.

⁷ Jameson 1973, 288; Zimmermann 1992a, 201; Aygün 2017, 1 vd.

⁸ Teimussa limanındaki küçük klasik kale bu dönemde modernleştirilmiştir. Aperlai ve Phaselis'in kent duvarları ve belki de Olympos rıhtımı da bu döneme aittir. Bkz. Kolb-Kupke 1992, 54.

⁹ Bryce 1986, 5; Frei 1993, 87 vd.; ayrıca bk. Arslan 2018, 2 vd.

¹⁰ Arslan 2003a, 91 vd.; Arslan – Tüner-Önen 2011, 193.

¹¹ Marek 1995, 17 vd.; Tüner-Önen 2008, 10-12.

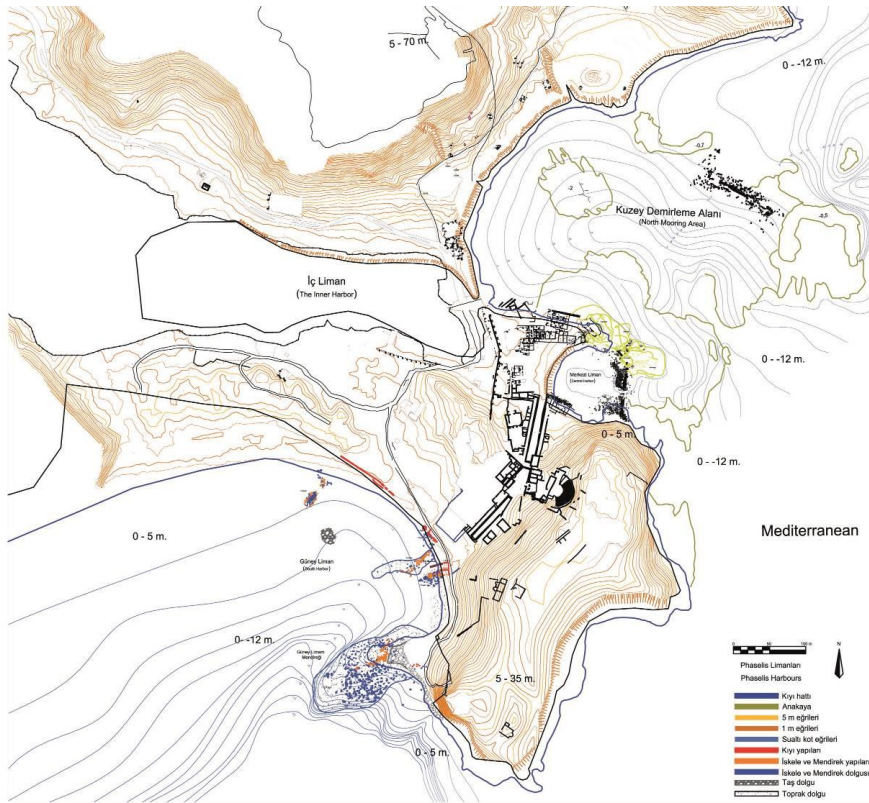
¹² Antikçağ liman kentleri arasında nadir olarak görülen üç limanlı Amastris, Piraeus gibi kentlerin varlığı bilinmekle birlikte, Strabon'un göl olarak tanımladığı bataklık alanı da erken dönem liman alanlarından biri olmalıdır. Bkz. Lehmann- Hartleben 1923, plan XX; Blackman 1982, 189, Fig. 3; Aslan – Baybo 2015, 13, dn 46.

¹³ Kent tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tüner-Önen 2012a, 206 vd.; Tüner-Önen 2012b, 479 vd.; Aslan – Baybo 2015, 2-4; Aslan 2016a, 31.

¹⁴ Tüner-Önen 2008, 17, 57, 63, 68, 97, 131; Arslan 2012, 251; Seyrig 1963, 39 vd.; Robert 1966, 45; Heipp-Tamer 1993, 52, 58, 64, 76; Müller 2010, 427 vd.; Beaufort 2002, 55, 58. Daha detaylı bilgi için ayrıca bk.

ğında liman alanlarından en detaylı şekilde Strabon'un bahsettiği görülmektedir¹⁵.

Modern araştırmalara bakıldığında ise kent limanları hakkında verilen bilgilerin sayısı, konum ve korunan bazı kısımlar ile sınırlı kaldığı¹⁶, fakat özellikle son yıllarda yapılan araştırmalarla¹⁷ liman alanlarının; işlevi, kent tarihindeki önemi, inşa ve yıkılış tarihlerinin analiz edildiği görülmektedir¹⁸. Askeri amaçlar doğrultusunda kullanıldığı bilinen İç Liman, Hellenistik sur ile çevrili kent limanı ve ticaret gemileri tarafından bekleme alanı olarak kullanılmış olabileceği ileri sürülen Kuzey Demirleme Alanları'nda yapılan çalışmalar bilimsel yayın olarak sunulmuştur¹⁹. Bu makale ile ticari fonksiyonunun ön planda olduğu düşünülen Güney Liman Alanı'nın; tarihi, gelişim evreleri ve kullanım sürecinin güncel araştırmalar ışığında saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Güney Liman Alanı; *I. Güney Liman Mendireği*, *II. Güney Liman Alanı İskele Yapıları*, *III. Güney Liman Kıyı Yapıları* alt başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Figür 1. Phaselis kent planı

Thuk. II. 69; Plut. *Aleks.* XVII. 8; Strab. XIV. 3. 9, 5. 7; Liv. XXXVII. 22; ayrıca bk. Schäfer *et al.* 1981, 33; Arslan 2003a, 91, 93; Arslan 2003b, 199; Arslan – Tüner-Önen 2011, 191, dn. 16.

¹⁵ Strab. XIV. 3. 9.

¹⁶ Lehmann-Hartleben 1923, 20, 276; Stark 1956, 172 vd.; Bean 1968, 151 vd.; Schläger– Schäfer 1971, 254 vd.; Blackman 1973, 335 vd.; Schäfer *et al.* 1981, 1, 13 vd.; Beaufort 2002, 58; Tüner-Önen 2008, 67-73; Arslan *et al.* 2013, 224; Arslan – Tüner-Önen 2013, 78 vd.

¹⁷ 2013 yılından itibaren Prof. Dr. Murat Arslan başkanlığında sürdürülen Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırmaları kapsamında, Doç. Dr. Erdoğan Aslan tarafından Phaselis Limanları ve çevresine yönelik arkeolojik su altı çalışmaları yürütülmektedir.

¹⁸ Aslan – Baybo 2015, 4 vd. 6; Aslan 2016a, 31 vd.

¹⁹ Aslan – Baybo 2015, 7; Aslan 2016a, 31-47.

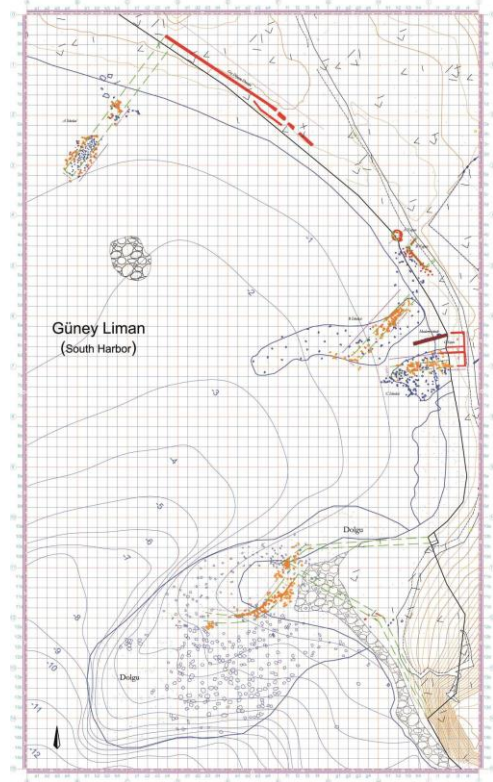
Güney Liman Alanı

Doğal konumu ve yapay mendirek alanı ile oldukça korunaklı hale gelen güney liman kent akropolisin güneybatısında, körfezin doğu kısmında yer almaktadır (Fig. 1-3). Limanın batısındaki yüksek tepeler bölgede hâkim olan batı rüzgârlarını keserken, özellikle kış aylarında güneyden esen şiddetli rüzgârlar için mendirek inşa edildiği görülmektedir. Korunaklı yapısına ek olarak kuzeydeki gibi sığ ve kayalıklarla kaplı olmayışı, liman alanının havzası, çevresindeki yapılaşma, konumu ve benzer örnekleri ile bu limanın ticari faaliyetlerde kullanıldığına ilişkin göstergelerdir²⁰.

Güney Limanı'nın havzasının kuzeybatı ve batı bölümü günümüzde ince kumlu bir sahil şerididir. Kıyı hattı boyunca batıda herhangi bir yapı kalıntısı görülmezken, doğuda iki, kuzeyde bir olmak üzere toplam üç adet iskele kalıntısı ve yine doğuda üç, kuzeyde bir adet olmak üzere toplam dört adet yapı kalıntısı bulunmaktadır. Rıhtım yapılarının bulunması gereken limanın doğu bölümünde, akıntı toprak, yoğun dolgu ve sık bitki örtüsünden dolayı, sadece kıyı yapılarına ve kent suruna ait duvar kalıntıları görülmektedir. Kıyı hattındaki kalıntılara ek olarak, liman alanı kuzey kıyı hattına yakın bir alana dağılmış, moloz taşlardan oluşan dairesel formlu bir kalıntı görülmektedir. Bu kalıntılar aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

I. Güney Liman Mendireği

Liman alanını korunaklı hale getiren mendirek, ana karadan başlayarak yaklaşık 150 metre uzunluğunda ve en geniş yeri yaklaşık 100 metreyi bulan dolgu alanı üzerine inşa edilmiştir (Fig. 3, 4). Mendirek alanı ve alt yapısını oluşturan dolgunun inşasında, akropolisin bulunduğu kayalık alandan kesildiği anlaşılan değişik boyutlardaki moloz taşların kullanıldığı görülmektedir (Fig. 5). Bu dolgu üzerindeki mendireğe ait *in-situ* ve dağınık haldeki blokların büyük bir bölümü -0.50 m ile +0.25 metre derinlikleri arasında, yaklaşık 50x20 metrelik bir alana dağılmıştır (Fig. 6). Doğuda dolgu üzerindeki dörtgen yapıdan güneydoğu doğrultusunda uzanan yaklaşık 4.70 metre genişlikteki mendirek duvarı 18.75 metre düz uzandıktan sonra 52 derecelik açıyla batıya dönerek devam etmektedir. Bu uygulamanın benzerleri Liman Tepe ve Assos liman alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Liman Tepe'de mendireğin iç kısmına inşa edilen dalga kıran ile liman alanı dalgalara karşı daha korunaklı hale getirilirken²¹, Phaselis Güney Limanı Mendireği ise Assos'ta²² olduğu

Figür 2. Phaselis güney liman alanı genel planı

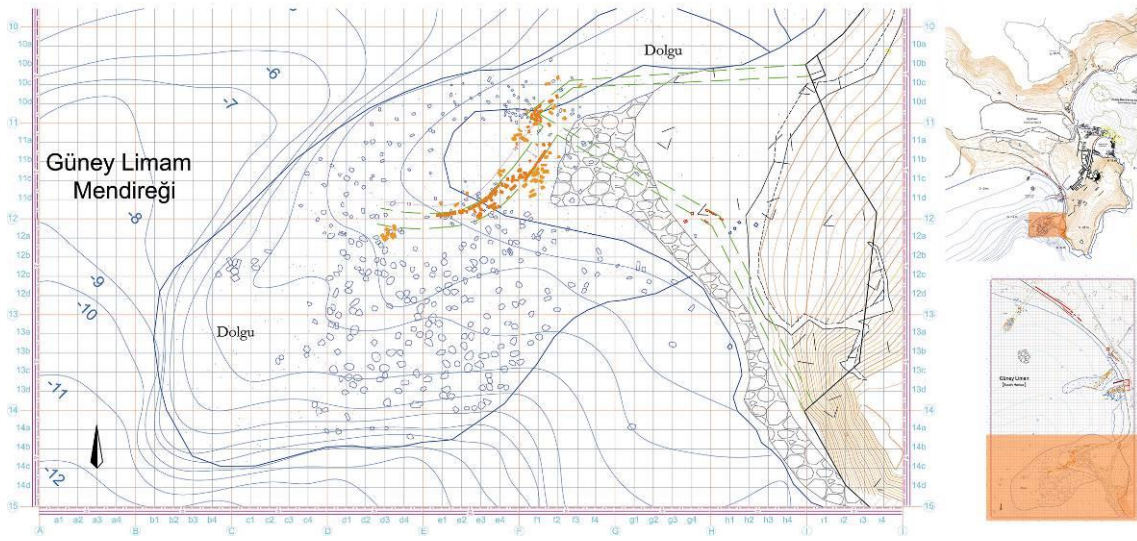
Figür 3. Güney liman alanı hava fotoğrafı

²⁰ Schäfer *et al.* 1981, 50.

²¹ Erkanal 2008, 181-182, Fig. 3; Erkanal *et al.* 2017, 140.

gibi liman içine doğru döner şekilde inşa edilmiştir. Olasılıkla bu düzenlemeler Klazomenai/Liman Tepe limanı ile aynı amaç doğrultusunda yapılmıştır²³.

Buna ek olarak batıda yaklaşık 12 m derinliğe ulaşan mendireğin kıyıya yakın bölümünde dörtgen bir mekânın varlığı dikkat çekmektedir. Mekâna ait dörtgen blokların tuzlu su ve dalgaların aşındırıcı etkisi ile blok görünümünü kaybetmiş olması, işlevinin net olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu mekâna güneydoğudan uzanan sur duvarının bir bölümünün görülmesi, sur duvarının bu alana kadar uzanarak dönüş yaptığını ya da bu alanda yine sura bağlı kule ya da burç olabileceğini düşündürmektedir²⁴ (Fig. 4, 6).

Figür 4. Güney liman mendireği planı

II. Güney Liman Alanı İskele Yapıları

Güney Liman alanı içerisinde ikisi doğu, biri kuzey kıyı hattında olmak üzere toplam üç adet iskele yapısı bulunmaktadır. Sığ derinlikte bulunan bu iskelelere ait dörtgen bloklar sualtında dağınık halde bulunmaktadır. Blokların dağınık halde olmaları her ne kadar iskelelerin tam formunun anlaşılmasını zorlaştırsa da, *in-situ* duvar blokları uzandıkları hattın belirlenmesine olanak sağlamaktadır.

Liman alanı kuzey kıyı hattında yer alan ve geç dönem duvarının batı ucundan yaklaşık 40 m güneybatıda bulunan *A İskelesi*'ne ait bloklar, aynı doğrultu üzerinde, iki farklı alana dağılmış halde bulunmaktadır (Fig. 2, 7). Kıyıdan yaklaşık 12 m uzaklıkta 11.40x7.50 metrelik alanda bulunan bloklar bütünlük göstermezken, yaklaşık 15 m güneybatıda 25.20x12.50 metrelik alan içerisinde yer alan bloklar duvar hattının takibini mümkün kılmaktadır (Fig. 7). Liman alanının güney sınırını oluşturan mendireğin yaklaşık 145 m kuzeydoğusunda, modern ahşap iskelenin yaklaşık 15 m kuzeybatısında yer alan *B İskelesi*'ne ait bloklar, hazırlanan karelede 5c-G noktası ile 7-h4 noktası arasında kalan 1500 m²'lik alan içerisinde bulunmaktadır. Kıyıdan yaklaşık 15 m batıdan başlayarak güneybatıya uzanan iskelenin doğrultusunu gösteren *in-situ* bloklar yaklaşık

²² Assos'ta modern limanın doğusunda yer alan antik limanda hem açı yaparak uzanan mendirek duvarı, hem de mendireğin üzerine oturduğu dolgu alanı Güney Liman Mendireği ile yakın benzerlik göstermektedir. Bkz. Arslan *et al.* 2017, 72, Res. 14.

²³ Erkanal 2008, 181-182, Fig. 3; Erkanal *et al.* 2017, 140; Şahoğlu 2010, 1571 vd.; Erkanal 2014, 300.

²⁴ Schäfer *et al.* 1981, 57, Taf. 18.1.

13x4 metrelik bir alanda yer almaktadır (Fig. 8). Kıyı bağlantısını sağlayan blokların başka bir alanda şpolyen olarak kullanıldığı düşünülmekte, nitekim alanının yaklaşık 15 m güneydoğusunda yer alan 17.40x1.45 m ölçülerindeki modern ahşap iskelenin altında dörtgen şeklinde düz kesilmiş bloklar kullanıldığı görülmektedir. Göze çarpan bir nokta ise farklı yönlerden liman içerisine uzanmalarına rağmen bu iskelenin *A iskelesi* ile aynı doğrultuda inşa edilmiş olmasıdır (Fig. 2). Bu planlama incelendiğinde, iskelelerin tamamının kıyıdaki yapılara 90 derecelik açıyla liman içerisine uzatıldığı anlaşılmaktadır. Son olarak *B iskelesi*'nin yaklaşık 23 m güneydoğusunda ve karelaıda 6c-h1 noktası ile 7b-i3 noktaları arasında bulunan *C iskelesi*'ne ait blokların 600 m²'lik bir alana dağıldığı görülmektedir (Fig. 8). Sualtında görülebilen düzgün kesilmiş dörtgen bloklar ve kıyıya birleşen noktada kullanılan şpolyen malzemeler (postament blokları, sütun gövdeleri ve çeşitli formlardaki mimari bloklar) ile inşa edildiği anlaşılan iskele yapısına ait sınırlı sayıda *in-situ* blok bulunmaktadır (Fig. 9)²⁵. İskele yapılarına ait sınırlı sayıdaki *in-situ* bloğun kıyı yapıları ile ilişkisi de göz önüne alındığında genel plan hakkında fikir vermekte ve liman alanı içerisindeki mimari düzenlemenin yorumlanmasına olanak sağlamaktadır.

III. Güney Liman Kıyı Yapıları

Liman havzası kıyı hattı boyunca yüzeyde görülebilen yapılar incelendiğinde, doğu kıyı hattı üzerinde yer alan biri yuvarlak formlu olmak üzere toplam üç adet, kuzeyde ise bir adet kıyı yapısı görülebilmektedir. Doğuda yaklaşık 75 m uzunluğundaki hat üzerinde yer alan üç kıyı yapısı, çalışma kapsamında kuzeyden başlanarak A, B ve C harfleri ile belirtilmiştir (Fig. 8).

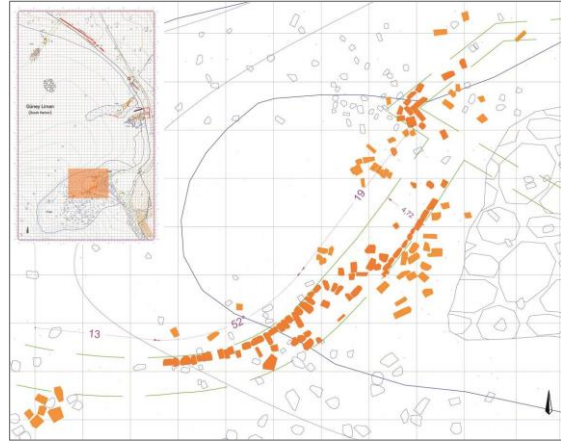
Kıyı hattında *A iskelesi*'nden yaklaşık 30 m kuzeyde yer alan *A yapısı* 10 m²'lik bir alan içerisinde bulunmaktadır. Yuvarlak form gösteren 5.50 m çapındaki yapının dörtgen bloklarla örülen duvarları, dışta 0.50 m, içte 0.60 m kalınlıkta örülmüştür. Kıyı hattında yer alan yapının dış duvarı karada 8 m, sualtında ise 5.60 m uzunlukta takip edilirken, 4.45 m çapındaki iç duvar ise yoğun moloz ve akıntı toprak altında kaldığından dolayı sadece doğu kısımda az sayıda blok ile takip edilebilmektedir (Fig. 9). Yapı, form ve konum olarak değerlendirildiğinde; iskele yapıları ve kent suruna olan yakınlığından dolayı kule veya fener olabileceği gibi, kıyı hattında bulunan bir sarnıç olması da ihtimaller arasındadır. Ne yazık ki elimizde yapının işlevini ortaya koyabilecek yeterli veri bulunmamaktadır.

Karelaıda 4b-h2 ile 5a-i1 noktaları arasındaki *B yapısı*, *A Yapısı*'nin yaklaşık 5.50 m güneydoğusunda yer almaktadır. Yapının güney limana paralel olarak uzanan güneybatı duvarı 11 m, kuzeybatı duvarı ise batı ucundaki 1.70 m genişliğindeki kapı açıklığından başlayarak yaklaşık 3.80 m uzunluğunda günümüze ulaşmıştır. Duvar blokları yaklaşık 6 metrelik alana dağılmış haldeki yapının işlevi ve iskele yapısıyla bağlantısı alanda sürdürülecek çalışmalar ile anlaşılabilir niteliktedir (Fig. 10). Üç odadan oluşan *C Yapısı*, 6a-i1 ile 7-i4 noktaları arasında, 300 m²'lik alan içerisinde yer almaktadır. 17.30x13.30 metre ölçülerindeki yapının genel planına bakıldığında, liman alanına bakan yüzü haricinde diğer tüm yönlerde yapıyı sınırlayan ve yapı odalarını oluşturan duvarların zemin seviyesinde takip edilebildiği görülmektedir. Günümüzde kullanımına devam edilen ahşap iskelenin bulunduğu alanda olması gereken batı duvarı ise tamamen tahrip olmuştur. Yapıya giriş olasılıkla c odasının güney duvarı üzerindeki 2 metrelik açıklıkla sağlanmaktadır. Bu çok odalı yapı işlevini kaybettikten sonra geç dönem sur duvarının yapı içinden geçerek kıyı hattına ulaştığı görülmektedir.

²⁵ Şpolyen malzeme ile inşa edilen duvar içerisinde yazıtlı bloklarında kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Tüner-Önen 2015, 24, 31.

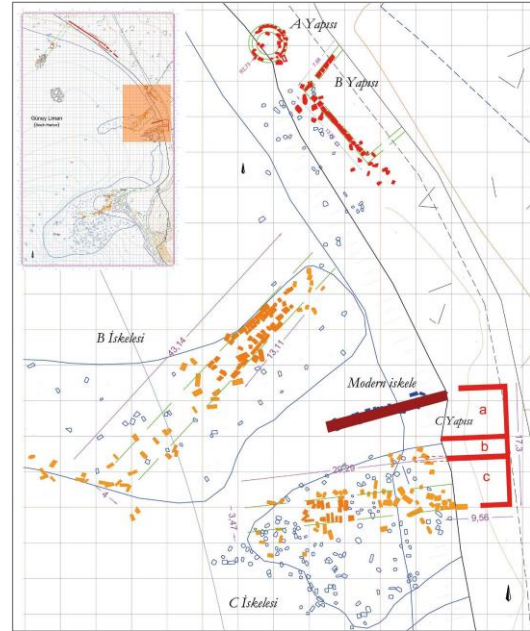
Figür 5. Güney liman mendireği dolgusu sualtından görünüm

Figür 6. Güney liman mendireği planı

Figür 7. A iskelesi planı

Figür 8. Liman alanı doğu kıyı hattında yer alan yapılar

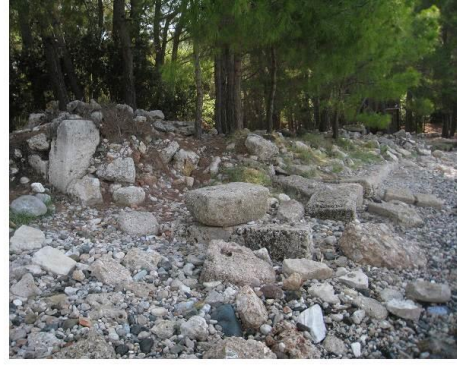
Kuzeyde kıyı yapısına ait olduğu düşünülen yaklaşık 90 m uzunluğunda, ortalama 1.5 metre kalınlıkta ve örgüsünden geç döneme ait olduğu anlaşılan duvar hattı boyunca herhangi bir dönüş ya da bağlantı noktası görülememekte, olasılıkla bu duvar A İskelesi'nin ulaştığı geç dönem rıhtımı olmalıdır (Fig. 7).

Kıyı yapılarının genel analizi yapılmak istendiğinde, dönemler arasındaki kopukluğun buna izin vermediği görülmektedir. Kent suru ile birlikte ihtiyaç doğrultusunda inşa edilen yapılar, mendireğin dolgusu ve üzerindeki kule yapısı²⁶ kentin erken dönemine tarihlenen yapı grubunu oluşturmaktadır. Doğru kıyı hattında yer alan iskelelerin arkasındaki yapı grupları mendirek gibi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmekte, fakat bu yapılar ile mendirek arasındaki alanda yapı takibinin yoğun bitki örtüsü ve tahribattan dolayı mümkün olmaması, aralarındaki organik bağın tespitini engellemektedir.

²⁶ Schäfer *et al.* 1981, Taf. 18, 1.

A Yapısı

B Yapısı

C Yapısı

Şpolyen olarak kullanılan mimari bloklar

Figür 9. Liman alanı kıyı yapıları

Güney liman alanı içerisinde kıyı ve iskele yapıları haricinde kuzey kıyı hattına yakın bir alanda bulunan yığıntı farklı bir düzenlemenin belirtisidir. Oldukça sığlık alanda yer alan 20 metre çapındaki döküntünün yaklaşık 35 metre kuzeybatısında A iskelesi bulunmaktadır. Tam olarak işlevi anlaşılamayan kalıntının liman içindeki konumu ve dağınık olmasına rağmen gösterdiği yuvarlak form, liman faaliyetlerinin savunması ve kontrolü için geç dönemde inşa edilen bir kule ya da fener yapısı olabileceğini düşündürmüştür²⁷. Fakat içerisinde düzgün kesilmiş blokların bulunmaması, bu yığıntının buraya yanan bir teknenin bıraktığı safraya ait olabileceği önerilmektedir. Geç Antik Çağ'da yapılaşmanın kuzeye kaydığı geç dönem duvar kalıntılarından anlaşıl-makta, fakat bu alanda herhangi bir kazı çalışması yapılmamış olması, yapı ya da yapı gruplarının işlev ve tarihlendirilmesi hakkında sağlıklı yorum yapmamızı engellemektedir.

Değerlendirme

Kara ve deniz trafiğinin buluşma noktaları ve kentlerin dış dünyaya açılan kapıları olarak görülen limanlar, kent tarihi ve gelişimi açısından oldukça önemlidir. Kentin liman alanlarından iç limanın oluşumunda tamamen uygun topografik şartlar kullanılmışken, güney liman alanında geniş bir doğal koya yapay mendirekler inşa edilerek liman havzası oluşturulduğu görülmektedir. İhtiyaç ve koşullara göre çeşitlilik gösteren antikite limanları²⁸ tipolojik olarak karşılaştırılması zor olsa da kısmen sınıflandırılabilir²⁹. Bu sınıflandırmada kıstas olarak işlev ele alınırsa, temelde

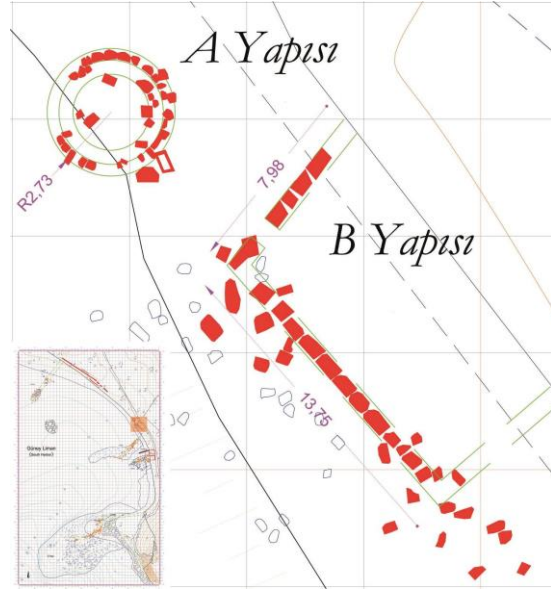
²⁷ Liman alanında, bu şekilde kıyı yapılarıyla bağlantılı olarak inşa edilen geç dönem örneği olarak lasos Batı Liman girişine inşa edilen kule yapısı gösterilebilir. Ayrıca bk. Baldoni 2010-2011, 285 Fig. 1-2.

²⁸ Aslan 2014, 139.

²⁹ Aslan 2016b, 15-18.

askeri amaçlı kullanıldığı düşünülen iç liman, kent limanı ve kuzey limanın aksine kentin ticari faaliyetlerinin Güney Liman alanında yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu düşüncenin temelinde diğer liman alanlarından farklı olarak, kentin kuzeyinde yer alan sığ ve deniz yüzeyine yakın kayalıkların ve liman havzasının çevresinde falez benzeri sarp kayalıkların bulunmaması yatmaktadır. Bu özelliği ile ticaret gemilerinin yanaşmasına ve ticaret ürünlerinin yüklenmesi ya da boşaltılmasına olanak sağlamaktadır. Güney Limanı'nın bu işlevi tüccarların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan yapıların bu alanda yoğunlaşmasını sağlamıştır³⁰. Kıyı hattında yer alan yapıların yoğun tahribi bu alanda olması beklenen rıhtım alanı ve ticari işleve sahip yapıların tamamının tespitini engellemektedir.

Liman alanının tarihlendirilmesi konusunda eldeki bulgular değerlendirildiğinde, kentin erken dönem liman alanlarından biri olduğu ve Geç Antik Çağ'da da kullanımının devam ettiği düşünülmektedir³¹. Sualtında ve kıyı hattında *in-situ* olarak korunan duvarların özellikleri ve kent surları ile olan organik bağı bu şekilde bir yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır. İç Liman gibi olasılıkla kentin kuruluşu ile çağdaş olan Güney Liman alanında, farklı tarihlerde yapılan düzenlemeler net olarak takip edilebilmektedir. Güney liman alanının MÖ VI-IV. yüzyıllar arasında oluşturulduğunu güney sınırı oluşturan dolgu alanı kanıtlamaktadır. Bu tarihlendirme yapılırken liman mendireği neredeyse birebir aynı düzeni gösteren Liman Tepe örneğiyle karşılaştırılmıştır³².

Figür 10. A ve B kıyı yapıları planı

İmparatorluk Dönemi'nde liman alanında yapılan değişiklikler, Hadrianus'un kente geliş sırasında gerçekleştirilen inşaa faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bu dönemdeki inşaa faaliyetleri, güney sınırı oluşturan dolgu üzerindeki mendirek duvarı ve Liman Caddesi ile aynı doğrultuda inşaa edilen B İskelesi ile takip edilebilmektedir. Bu alandan karaya çıkıldığında, ithaf yazıtı sayesinde MS 130-131 yıllarında Roma imparatoru Hadrianus onuruna inşaa edildiği anlaşılan anıtsal kapıyla karşılaşmaktadır³³.

Her iki yapıda görülen benzer duvar işçiliği çağdaş olduklarını düşündürmekte, ayrıca iskele yapısının da mendirek gibi dolgu üzerine inşaa edilişi, sadece karaya çıkmak için kullanılan bir yapı

³⁰ Güney limanının ticaret dolayısıyla sahip olduğu önem kıyı hattında yer alan yoğun yapılaşmadan da anlaşılmaktadır. Schäfer burada bir *emporion* aranabileceğini aktarmaktadır. Bkz. Schäfer *et al.* 1981, 165.

³¹ Schäfer *et al.* 1981, 55-57.

³² Bkz. Şahoğlu 2010, 1571 vd.; Erkanal – Şahoğlu 2012, 228-229; Erkanal 2014, 300; Erkanal *et al.* 2016, 332-335; 2017, 144.

³³ Hadrianus'un gerçekleştirdiği Doğu Gezisi sırasında Phaselis, Attaleia ve Perge kentleri, imparatoru karşılamak için ihtişamlı kapılar inşaa etmişler ve hem imparatora hem de ailesine ithafen adak heykelleri dikmişlerdir. Tak ve çevresinde bulunan epigrafik veriler değerlendirildiğinde buradaki takın inşası imparatorun 15. *tribunica potestas*'lığına yani 10 Aralık 130-9 Aralık 131 tarihleri arasına denk gelmektedir. Hadrianus'un kenti ziyareti için inşaa edilen kapının limana bakan yüzündeki yazıt imparatorun karaya bu alandan çıktığını ve buradaki iskele düzenlemelerinin de aynı döneme tarihlenebileceğini göstermektedir. Bkz. Akurgal 1970, 266; Tüner-Önen 2008, 158, 313-314, 320-321; 2013, 93-106; 2015, 24.

olmaktan ziyade, ortak bir amaç doğrultusunda yapıldığını düşündürmektedir. Genel plana bakıldığında, dolgu alanının ve mendireğin formu sayesinde, liman alanının güneyinde kapalı bir bölüm oluşturulduğu önerilmektedir³⁴. Hadrianus Dönemi inşa faaliyetleri içerisinde değerlendirilebileceğimiz bu uygulama ile liman alanı içerisinde yaklaşık 15.000 m²'lik daha küçük ve korunaklı bir alan oluşturarak imparatorun karaya çıkacağı alan, genel ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü alandan ayrılmak istenmiş olmalıdır.

Liman alanında görülen Geç Antik Çağ düzenlemeleri ise iki iskele yapısıyla takip edilebilmektedir³⁵. Bu iskele yapılarından *A İskelesi*, kıyıdaki geç dönem duvarıyla muhtemel bağlantısından dolayı liman alanının geç dönem düzenlemeleri arasında değerlendirilmektedir. Kentin geç dönem sur duvarının *C Yapısı*'nin güney duvarı üzerinden geçerek kıyı hattında bulunan iskeleye bağlanması ve bu alanda kullanılan devşirme malzemeler *C İskelesi*'nin de Geç Antik Çağ'da kullanıldığını göstermektedir. Olasılıkla Roma Dönemi'nde kullanımda olan doğu kıyı hattındaki *B İskelesi*'nin herhangi bir nedenle işlevini kaybetmesiyle *A* ve *C İskeleleri* inşa edilmiştir. *A İskelesi*'nin aynı alanın yakınına inşa edilmeyişi, liman zeminin zamanla dolması ya da kıyıdaki yapı merkezinin kuzeye kaymasıyla ilgili olabilir. *B İskelesi* ile *Güney Liman Mendireği*'nin güneyde oluşturduğu kapalı alanın benzeri geç dönemde bu iskeleler kullanılarak kuzeyde oluşturulmuş olabilir. Bu planlamanın tipoloji olarak örtüşüp örtüşmediği yeterli verinin bulunmayışından dolayı açıklanamamaktadır. Ancak iskelelerin benzer dağınık örgüsü ve aralarında bulunan yuvarlak formlu kalıntının yapı olduğu düşünülürse, Geç Antik Çağ'da liman içerisinde daha küçük bir liman oluşturulduğu önerilebilir. Geç Antik Çağ'da buradaki iskele üzerinden kentin ticari faaliyetlerini sürdürmüş olduğu düşünülmektedir. Fakat bunu belgeleyecek kanıtlayıcı veriler alanda yapılacak kazı çalışmalarıyla elde edilebilecek niteliktedir.

³⁴ Bu uygulamaya örnek olarak Kenkhreai limanı gösterilebilir. Bkz. Shaw 1972, Fig. 8.

³⁵ Ayrıca mendirek altındaki dolgu ve çevresinde yapılan sualtı araştırmalarında tespit edilen çatı kiremidi, künk parçaları ve form veren amphora parçaları yaptığımız tarihlemeyi desteklenmektedir. MS I-II. yüzyıllar arasına tarihlenen AE-3 amphora tipi mendireğin inşa tarihiyle ilişkilendirilirken, LR-4, LR-1C, LR-2C amphoraları limanın geç dönemde kullanımının sürdürüldüğünü göstermektedir: Orhan 2017, 141 vd.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabo, *The Geography of Strabo*. Trans. H. L. Jones. London-New York 1961 (The Loeb Classical Library).
- Plin. (= Plinius, *Naturalist Historiae*)
C. Plini Secundi, *Naturalis Historiae*, Libri XXXVII. Vols. 1-5. Ed.: C. Mayhoff, 1892-1902.
- Thuk. (= Thucydides, *History of the Peloponnesian War*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Vols. I-IV. Trans.: C. F. Smith. London 1919-1923 (The Loeb Classical Library).
- Plut. Aleks. (= Plutarkhos, *Bio Paralleloi, Aleksandros*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*, Vols. I-XI. Ed. & Trans.: B. Perrin. London-New York 1959 (The Loeb Classical Library).
- Liv. (= Livius, *Ab Urbe Condita*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, *From the Founding of the City*. Trans.: A. C. Schlesinger. London-New York 1967 (The Loeb Classical Library).

Modern Kaynaklar ve Kısaltmalar

- AA *Archäologischer Anzeiger*.
- Adalya *Annual of the Suna & İnan Kiraç-Research Institute on Mediterranean Civilizations*.
- AJA *American Journal of Archaeology*. Boston.
- Akurgal 1970 E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*. Ankara 1970.
- Arslan 2003a M. Arslan, "İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları". *Adalya* VI (2003) 91-118.
- Arslan 2003b M. Arslan, "Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator". *OLBA* VIII (2003) 195-211.
- Arslan 2012 M. Arslan, "Pseudo-Skylaks: Periplous". *MJH* II/1 (2012) 239-257.
- Arslan 2018 M. Arslan, "Phaselis ve Teritoryumunun Yol ve Savunma Sistemleri: Tekirova-Çamyuva Arası". *Phaselis* IV (2018) 15-47.
- Arslan – Tüner Önen 2011 M. Arslan – N. Tüner Önen, "Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar". *Adalya* XIV (2011) 189-206.
- Arslan et al. 2013 M. Arslan, K. Demirtaş – N. Tüner Önen, "Phaselis ve Teritoryumu Yüzey Araştırması 2012". *Anmed* 11 (2013) 224-229.
- Arslan – Tüner Önen 2013 M. Arslan – N. Tüner Önen, "2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması". *AST* 31/1 (2013) 78-89.
- Arslan et al. 2017 N. Arslan – B. Arslan – C. Bakan – K. Rheidt – J. Engel, "Assos Kazısı 2015 Yılı Sonuç Raporu". *KST* 38/3 (2017) 53-72.
- Aslan 2014 E. Aslan, "Bithynia Bölgesi Kalpe Limanı". *OLBA* XXII (2014) 129-154.
- Aslan 2016a E. Aslan, "Phaselis Merkezi (Kent) Limanı". *Phaselis* II (2016) 31-47. DOI: 10.18367/Pha.16003
- Aslan 2016b E. Aslan, *Kekova Bölgesi Limanları*. Konya 2016.
- Aslan – Baybo 2015 E- Aslan – S. Baybo, "Phaselis Kent Limanları ve Sualtı Araştırmalarının Ön Değerlendirmesi". *Phaselis* I (2015) 1-17. DOI: 10.18367/Pha.15001.
- Aygin 2017 Ç. A. Aygin, *Andriake Mureks Boya Endüstrisi*. Adalya Ek Yayın Dizisi 14, İstanbul 2017.
- Baldoni 2010-2011 D. Baldoni, "Materiali Dallo Scavo Della Torre Del Porto Occidentale Di

- lasos". *Atti Dell' Accademia Delle Scienze Di Ferrara Vol. 88* (2010-2011) 285-318.
- Balland 1981 A. Balland, *Inscriptions d'époque impériale du Létôon. Fouilles de Xanthos* 7, Paris 1981.
- Bass 1961 G. F. Bass, "The Cape Gelidonya Wreck: Preliminary Report". *AJA* 65/3 (1961) 267-276.
- Bass et al. 1967 G. F. Bass, P. Throckmorton, J. D. P. Taylor, J. J. Hennessy, A. R. Schulman, H-G. Buchholz, "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck". *Transactions of the American Philosophical Society* 57/8 (1967) 1-177.
- Bass 1986 G. F. Bass, "A Bronze Shipwreck at Ulu Burun (Kas): 1984 Campaign". *AJA* 90/3 (1986) 269-296.
- Bean 1968 G. E. Bean, *Turkey's Southern Shore*. London 1968.
- Beaufort 2002 F. Beaufort, *Karamanya*. Çev. A. Neyzi-D. Türker, Antalya 2002.
- Blackman 1973 D. J. Blackman, "The harbours of Phaselis". *IJNA* 2/2 (1973) 355-364.
- Blackman 1981 D. J. Blackman, "Brief History of the City, based on the Ancient Sources". Ed. J. Schäfer, *Phaselis*. Tübingen (1981) 31-37.
- Blackman 1982 D. J. Blackman, "Ancient Harbours in the Mediterranean 2". *IJNA* 11/3 (1982) 185-221.
- Blackman 2008 D. J. Blackman, "Sea Transport, Part 2: Harbors". Ed. J. P. Oleson. *The Oxford Handbook Engineering and Technology in The Classical World*, Oxford (2008) 638-670.
- Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*. Copenhagen 1986.
- Casson 2002 L. Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*. Çev. G. Ergin. İstanbul 2002.
- DOP Dumbarton Oaks Papers.
- Erkanal 2008 H. Erkanal, "Liman Tepe: A New Light on the Prehistoric Aegean Cultures". Eds. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel, *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*. Ankara (2008) 170-190.
- Erkanal 2014 H. Erkanal, "Klazomenai/Liman Tepe'nin Limanları". *Byzas* 19-1 (2014) 295-304.
- Erkanal – Şahoğlu 2012 H. Erkanal – V. Şahoğlu, "Liman Tepe (1992-)". *DTCF 75. Yıl Armağanı DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları* (1936-2011). Ankara (2012) 219-230.
- Erkanal et al. 2016 H. Erkanal, A. Aykurt, K. Büyükelsoy, İ. Tuğcu, R. Tuncel, V. Şahoğlu, "Liman Tepe 2014 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları". *KST* 37/1 (2016) 323-340.
- Erkanal et al. 2017 H. Erkanal, A. Aykurt, K. Büyükelsoy, İ. Tuğcu, R. Tuncel, V. Şahoğlu, "Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları". *KST* 38/3 (2017) 133-150.
- Foss 1994 C. Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age". *DOP* 48 (1994) 1-52.
- Frei 1993 P. Frei, "Solymer, Milyer, Termilen, Lykier, Ethnische und politische Einheiten auf der lykischen Halbinsel". *Akten Lykien* 2/1 (1993) 87-97.
- Gerkan 1959 A. V. Gerkan, *Von Antike Architektur und Topographie: Gesammelte Aufsätze*. Eds. A. v. Gerkan, E. Boehringer. Stuttgart 1959.
- Heipp-Tamer 1993 C. Heipp-Tamer, *Die Münzprägung der lykischen Stadt Phaselis in griechischer Zeit*. Saarbrücken 1993.
- IJNA *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*.
- IstMitt *Istanbuler Mitteilungen*.
- Jameson 1973 S. Jameson, "Lykia". *RE Suppl.* 13 (1973) 265-308.
- Kolb - Kupke 1992 F. Kolb - B. Kupke, *Lykien. Geschichte Lykiens im Altertum*. Mainz 1992.
- KST *Kazı Sonuçları Toplantısı*.

- Lehmann- Hartleben 1923 K. Lehmann - Hartleben, *Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres*. Leipzig 1963.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor I-II*. Princeton 1950.
- Marek 1995 C. Marek, "Der Lykische Bund, Rhodos, Kos und Mithridates: Basis mit Ehreninschrift für Krinolaos, Sohn des Artapates, von Patara". *Lykia II* (1995) 9-21.
- MJH *Mediterranean Journal of Humanities*.
- Müller 2010 K. Müller, "Anonymi Stadiasmus Maris Magni". Ed. K. Müller, *Geographi Graeci Minores*. Cambridge (2010) 427-514.
- OLBA *Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezi yayınları*.
- Orhan 2017 U. Orhan, "Phaselis 2016 Yılı Güney Limanı Amphora Buluntuları". *Phaselis III* (2017) 141-148.
- RE *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.
- RNum *Revue numismatique*.
- Schäfer et al. 1981 H. Schläger, D. J. Blackman, H. Bremer, J. Christern, P. Knoblauch, J. Schäfer, "Phaselis Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen". Ed. J. Schäfer. *IstMitt*. 24 (1981).
- Schläger – Schäfer 1971 H. Schläger, J. Schäfer, "Phaselis Zur Topographie Der Stadt und Des Hafengebietes". *AA* 86 (1971-1972) 542-561.
- Seyrig 1963 H. Seyrig, "Monnaies hellénistiques". *RNum* 5 (1963) 7-64.
- Shaw 1972 J. W. Shaw, "Greek and Roman Harbours". Ed. G. F. Bass, *A history of seafaring based on underwater archaeology*. London (1972) 87-112.
- Stark 1956 F. Stark, *The Lycian Shore*. London 1956.
- Şahoğlu 2010 V. Şahoğlu, "Ankara University Research Center for Maritime Archaeology (ANKÜSAM) and its Role in the Protection of Turkey's Underwater Cultural Heritage". *Proceedings of the World University Congress, Çanakkale 20-24 October 2010/2* (2010) 1571-1580.
- Robert 1966 L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*. Geneve 1966.
- Tüner Önen 2008 N. Tüner Önen, "Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu. Yayınlanmamış Doktora Tezi". Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.
- Tüner Önen 2012a N. Tüner Önen, "Ideas Concerning the Historical Identity and the Connections of the City of Phaselis an Eastern Mediterranean Port". *MJH II/1* (2012) 205-22.
- Tüner Önen 2012b N. Tüner Önen, "Yazıtlar Işığında Phaselis". Eds. K. Dörtlük, T. Kahya, R. Boyraz-Seyhan, T. Ertekin, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009. Akmed* (2012) 479-488.
- Tüner Önen 2013 N. Tüner Önen, "Hadrians Reisen im Östlichen Mittelmeer Anhand Neuer Inschriften aus Phaselis". *Adalya XVI* (2013) 93-106.
- Tüner Önen 2015 N. Tüner Önen, "Yeni Buluntular Işığında Phaselis Epigrafi Çalışmaları". *Phaselis I* (2015) 19-38.
- Zimmermann 1992a M. Zimmermann, "Die Lykischen Häfen und Handelswege im Östlichen Mittelmeer". *ZPE* 92 (1992) 201-217.
- Zimmermann 1992b M. Zimmermann, *Untersuchungen zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*. Bonn 1992.
- ZPE *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.